

MISCELLANEA

MÉSZÖLY GEDEON

PUSKIN ANYÉGINJÉNEK FORDÍTÁSI ELVEIRŐL

Puskin liceumi évei alatt történt Napoleonnak Oroszországba betérése, Moszkva égése, Párizs megszállása, végül annak a Napoleonnak teljes bukása; kiről Kirpotin is Puskin életrajzában — mai szemmel nézve — azt tartja legjellemzőbbnek, hogy »az egész világot rettegésben tartotta. Azonban Brückner Sándor a Napoleon-kori orosz irodalmi állapotok vázolása közben ezt a megjegyzést teszi: »A francia inváziónál sokkal inkább foglalkoztatta az irodalmat a Siskov-pártiak és a Karamzin-pártiak küzdelme«. Karamzin, a szépíró és történetíró, éppúgy az önkényuralom híve volt, mint Siskov admirális, de Karamzin szükségesnek tartotta az orosz irodalmi nyelv újítását, Siskov pedig a régi stílus fönntartásáért küzdött. Az e ponton való ellentét elég volt arra, hogy Siskov Karamzint hazafiatlansággal és vallásellenességgel vádolja. Az írók és irodalom-élvezők körét hangosabb ellenpártokra bontotta az irodalmi stílus kérdése, mint a politikaié; viszont a politikai ellentétből fakadó ellenszenvet is képes volt elsimítani irodalmi téren a stílus reformjában való megegyezés. Bizonyítja ezt az, hogy a reakciós Karamzin pártján állottak az irodalmi nyelv vitájában a fiatal politikai reformerek — Puskinnal együtt.

Az orosz irodalmi nyelv reformja tulajdonképpen idegen írástudók régesrégi nyelvi hatásának megszüntetésében állott, a nemzeti nyelv irodalmi jogainak javára. Idegen hittérítőknek az oroszról különböző szláv nyelvekből lett az orosz irodalmi nyelv — e hagyomány ápolását akarták a Siskov-féle konzervatívok, kik valami akadémia-félébe is tömörültek: Az Orosz Nyelvkedvelők Köré-be (a Beszedába); ezeket támadták az Arzamasz társaság tagjai, kik 1815-ben állottak össze, tehát Puskinnak még diákkorában — de már akkor közéjük tartozott a fiatal költő. Az orosz irodalmi nyelv ó-bolgár eredetű, 988-ban vették át az oroszok a keresztséggel együtt. Ez a nyelv mint orosz irodalmi nyelv századok folyamán folyton oroszosodott ugyan, de az irodalom és iskola konzervatívizmusa még a legújabb időkig is sok olyan elemet megőrzött benne, mely idegen az élő orosz nyelvtől. Az orosz stílusreform fő iránya tehát a régi, idegenszerű irodalmi nyelv helyébe az orosz földön még régebb óta élő hazai nyelvnek az írók kifejező eszközévé való avatása volt.

Nemzeti és művészi cél egyben.

Akár konzervatívok voltak a stílusreform hívei, mint a Nagy Péter korabeli Lomonoszov és mint a Katalin korában föltűnt Karamzin, akár

pedig a cári rendszer ellen fordult reformerek, mint az Arzamasz köre Puskinnal együtt: mindnyájan megegyeztek abban, hogy nemzeti ügynek tartották a nyelv ügyét. Annak megvilágítására, hogy Puskin mily öntudatosan kapcsolta össze a nemzetpolitikai és nyelvpolitikai hitvallást, Luppoj idézi Puskinnak következő, huszonhárom éves korában, tehát még az Anyégin megkezdése előtt leírt szavait: »Csak egy Orlov- és Pesztel-féle forradalmár agyvelő tudja Oroszországot úgy szeretni, a mint csak egy író tudja Oroszország nyelvét szeretni. Ebben az Oroszországban és ebben a nyelvben mindent meg kell teremtenünk.«

Ilyen szentnek tartotta Puskin az irodalmi stílus kérdését; ilyen tiszteletben kell tartani a fordítónak is Puskin stílus-elveit.

Tizennyolc-húsz éves korában (1817—1820) romantikus stílusban írt költői elbeszélésében, a Ruszlán és Ludmillá-ban, már a realizmus felé hajló vonásokat és ilyen jellegű nyelvelemeket látunk. Ezt írja e műről Kirpotin: »Erős életörömében, a meseanyag tréfás, szellemes földolgozásában, magában a nyelvben is, mely ahhoz az időhöz képest rendkívül egyszerű és szabatos volt, már előbukkannak... a realizmus csírái. A romantikus Zsukovszki Puskinnak a maga arcképét, a következő aláírással küldte meg: — A győzelmes tanítványnak a legyőzött mester azon jeles és ünnepélyes nap emlékére, melyen a Ruszlán és Ludmillát befejezte«. Aszadavszki pedig napjainkban ezt írta e műről: »Ruszlán és Ludmilla még egészen odatartozik a romantikus versesregék hosszú sorához... De Puskin itt is tud újítani: túlteszi magát a megállapodott szabályokon s a köznyelvből is vesz föl elemeket költeményébe (közön-séges szavakat, paraszt-kádenciákat — mint ahogyan a Puskinnal szemben ellenséges kritika mondta)...« Chrapcsenko hasonlóan nyilatkozik: »E hősi rege egész jellege, valamint e mű költői nyelve bátor és újszerű. Puskin fölhasználja benne a nép élő nyelvét és mondáit.« Bonkáló pedig ezt írja: Az Arzamasz és a Beszeda közötti harc volt az oroszok Sturm und Drang korszaka, a melyből a romanticizmus került ki győztesen, hogy csakhamar átadja helyét a realiztikus iránynak.«

Neoklasszicizmus után romanticizmus, romanticizmus után realizmus. — így öltődtek egymásba az orosz irodalmi irányok. Az elsővel kezdte a líceumi növendék Puskin, a másodikkal folytatta a Ruszlán és Ludmilla szerzője, a csakhamar következő Anyégin Eugén-ban pedig elérkezett Puskin a realizmushoz. Gorkij »az első realiztikus regény«-nek tartja az Anyégin-t. Blagoj figyelmeztet rá, hogy az ábrándos forradalmár Ri-jelev és Besztusev éppen ezért nem tudták élvezni ezt a »verses« regényt, mert benne »prozá«-t láttak, tudniillik »a valóság realiztikus ábrázolása«-t. Neustadt szerint »már a múlt század negyvenes éveiben határozottan realiztikus-nak jelölte meg Puskin költészetét a nyugateurópai kritika.« 1846-ban írta az Illustration Puskinról, hogy: »ritka az oly költő, kinek oly élénk volna a valóságérzéke és úgy tudná ábrázolni a reális életet.«

A neoklasszicizmus idegen hatásra, a romanticizmus idegen példákra keletkezett, a realiztikus irány azonban az orosz nép egyetemének mélyen a lelkében gyökerezett. A hazai életből reális szemmel választott regénytárgynak realiztikus stílusban való előadása magyarázza meg azt, hogy már az egykorú kritikus, Belinszki, »az orosz élet enciklopé-

diá«-jának nevezte az Anyégin Eugén-t, Lesnev pedig ezt napjainkban ezzel toldotta meg: »az orosz nyelv enciklopédiája.«

Méltán, mert Puskin az orosz életet és nyelvet a maga egészében, teljességében fogta föl. Mutatja ezt az ily programszerű kijelentése: »Van egy észjárás és érzésvilág, van egy sereg szokás, hiedelem, mely mind csupán egy bizonyos nép tulajdona, — klíma, kormányforma, vallás minden népnek megszabják a maga külön arculatját; mely többé-kevésbé visszaverődik költészete tükrében.« És Puskinnak ebből a realiztikus szemléletéből következett, hogy mint öntudatos művész, költői értékesítés céljából néprajzi megfigyeléseket, népköltészeti gyűjtéseket és nyelv-tanulmányokat is folytatott. Aszadavszki Puskinnak a Ruszlán és Ludmilla utáni korszakára, tehát az Anyégin alkotásának idejére, jellemzőnek tartja a folklór iránti érdeklődést: »Puskin költészetében általában fordulónak számít Michajlovszkojéba való száműzetése, hol közvetlen érintkezésbe jutott a népköltéssel. De alapos az a föltevés, hogy Puskinnak a népköltészetről való fölfogása már megvolt; az ő dal- és mesegyűjtése nem véletlen rábukkanás, hanem tudatos keresés eredménye.« Ezt is mondja Aszadavszki: »Puskinnak a népköltésről való gondolatai szoros kapcsolatban vannak a nyelvről való gondolataival«, Luppoj pedig arra utal, hogy Puskin követendő példát lát Alfieri népnyelvtanulmányozásában: »Alfieri az olasz nyelvet a florenci bazárokbán tanulmányozta: nekünk sem ártana, ha néha odafülnénk a moszkvai ostyás cofák tereferéjére. Csodálatosan tiszta, helyes nyelven beszélnek.« A húszas évek végén Puskin az Anyégin Eugén bírálóival vitatkozva írja: »Az orosz nyelv teljes ismeretéhez a régi dalok, regék tanulmányozása is szükséges nincs igazuk kritikusainknak, ha megvetik az efféléket... Olvassátok az egyszerű népmeséket, fiatal írók, hogy meglássátok az orosz nyelv sajátosságait.« Puskin a nép nyelvalkotásához fordult és ebből az arany alapból kezdett meríteni, hogy megújítsa az orosz irodalmi nyelvet« — állapítja meg Lesnev.

Puskin szemében a népi az orosz múltat is jelentette, azért a jelenek népnyelvén kívül a régi nyelvet is tanulmányozta és stílusában értékesítette. Luppoj így jellemzi Puskin ebbeli eljárását: »Az orosz nyelvet illető mély tanulmányai két irányúak: tanulmányozta a történelmi nyelvalkozatokat a népepika emlékein és tanulmányozta a nép közönséges élő nyelvét.« Ellene volt Puskin a francia merev stíluseszménynek s kimondja, hogy az irodalmi nyelv dolgában az igazi ízlés nem egy-egy bizonyos szóban, szólásmódnak oktalan elvetésében áll, hanem »a tárgy-szerűség és célszerűség iránti érzékben.« Gúnyolta azt a drámát és epikát, »melyben minden szereplő személy függetlenül attól, hogy milyen társadalmi osztályhoz tartozik, ugyanazon előkelő nyelven, egyforma irodalmiaskodó nyelven beszél.«

Mint Puskinnak különösen ez utóbbi megjegyzéséből látjuk, önként következtetett az ő költői szemléletének mivoltából az, hogy a tárgyhozillőség kedvéért, a költői illúzió-keltés, elhíttetés kedvéért, ő a nyelv minden forrásából merített, úgy, a mint az alkalom kívánta: a népnyelvből és a régi nyelvből is. És természetesen a már előtte megvolt, kialakult irodalmi nyelvből is. Puskin csak megújítását, nem kicserélését akarta az akkori irodalmi nyelvnek. »Az irodalom nyelve« — úgymond —

»minden pillanatban frissül olyan kifejezésektől, melyek az élő beszédben születnek: de azért nem szabad lemondanunk az évszázadok folyamán szerzettekről. Csupán a beszélt nyelven írni annyi, mint a nyelvet nem bírni.« Ezért Luppoj Puskin stílusának jellegzetességét a következőkben foglalja össze: »Puskin költeményeiben éppúgy találunk valóságos irodalmi kifejezéseket és közönséges népnyelvi szavakat, mint régi írásokból szedett nyelvtörténeti elemeket is. Mindez össze van olvasztva egységes, elbűvölő, plasztikus és zenei Puskin-i nyelvvé.«

Hogy pedig még teljesebb legyen az a kép, melyet az Anyégin Eugén-beli nyelvről vázolunk, még csak azt jegyzem meg, hogy e verses regény kedélyesebb részeit a tősgyökeres népi elemek mellett éppúgy színezik a külföldről vett akkori divatszavak, mint a mi irodalmunkban Csokonai Dorottyá-ját.

Most pedig vegyük észre azt, hogy az ismert európai irodalmak közül éppen az orosz és a magyar az, melyben az irodalom nemzeti-klasszikus korának nyelvét a népnyelv tette nemzeti klasszikussá. Egy európai nyelvre sem lehet oly stílhúséggel lefordítani ezt a remeket, mint a magyarra.

Ezek után nem is kell mondanom az olvasónak, úgy is kitalálja, hogy melyik magyar irodalmi irány stílusában, melyik öntudatos nemzeti klasszikusunk stíluselvéi szerint kell fordítani az Anyégin Eugén-t, akkor, ha a fordító úgy akarja magyarul megírni az Anyégin Eugén-t, a hogyan Puskin írta volna — magyarul. Ki az a nagy költőnk, a kire ráillenek Luppoj-nak imént idézett, Puskinra szabott szavai: »... költeményeiben éppúgy találunk valóságos irodalmi kifejezéseket és közönséges népnyelvi szavakat, mint a régi írásokból szedett nyelvtörténeti elemeket is... összeolvasztva egységes, elbűvölő, plasztikus és zenei« itt csak a »Puskin-i helyébe kell ezt tenni: Arany János-i »nyelvvé«. Nem véletlen, hogy Byron-i szerkezetű, realizisztikus erővel és őszinte lírával megírt verses regényt csak az orosz Puskin és a magyar Arany szerzett (utóbbi a Bolond Istók-ban).

Természetesen mindebből nem az következik, hogy a Puskin verses regényének fordítója Arany nyelvét másolja, hanem az, hogy Arany útján haladjon tovább: éljen a kész irodalmi nyelvvel is, a melyhez már Aranyé is tartozik, merítsen a népnyelv és régi nyelv kiapadhatatlan forrásából is — mindig vigyázva a tárgyszerűségre, a változó hangulatú témák szerinti változatosságra.

Eszembe jut, hogy mikor az egyik legsikerültebb magyar műfordítás, Vikár Béla Kalevalá-ja megjelent, némely kritikusanak az volt a panasz, hogy a benne lévő népnyelvi elemek nagy részét nem érti meg a közönség. Igaz, de a finn Kalevalá-t sem érti meg hiánytalanul egy-egy finn városi kereskedőnek vagy hivatalnoknak fia, ha csak nem tanulja meg szövegmagyarázatokból a Kalevalá-nak az olvasó egyéni nyelvéből hiányzó elemeit. A »kopár szik sarjá-t sem értené meg mindenki, ha valamikor meg nem tanították volna rá. A városi életet élő oroszoknak is van szüksége itt-ott magyarázatra az Anyégin tökéletes megértéséhez. Ne kívánja tőlem senki azt, hogy Puskin-t ne Puskin-i elvek szerint fordítsam.

PUSKIN ANYÉGINÉHEZ EGY BRODSZKIJ-MAGYARÁZAT

Puskin a fiatal Anyéginé így mutatja be az olvasónak (I:26):

Divat szerinti toaletttjét
 — Ha rá önök kíváncsiak —
 Tárgyalnám irodalmilag,
 Leírva talpig öltözetjét,
 E tárgygal bár nem könnyű bírni
 De hát az én dolgom leírni!
 Ám *frack, gilet* és *pantalon* —
 Muszkául hogy? — nem tudhatom.
 Bocsánatot kell kérnem úgyis,
 Hogy bár a stílusom szegény,
 De tarkít — ettől félek én —
 Külföldi szóktól túlon túl is...
 Hiába nyitom én ki a
Szótárad, Akadémia!

N. L. Brodskij »A. Sz. Puskin regénye a J. Anyéginé« c. könyvében (Moszkva, 1950., 89—90. l.) a következőket írja magyarázatul.

Puskin rámutat, hogy ő régebben belenézegtetett az *Akadémiai Szótárba*. Ott valóban nincsenek meg ezek a szavak. A hat kötetből álló *Orosz Akadémia Szótára* (1789—1794) nem foglalta magába az idegen szavakat, kifejezve ezzel a nemesség konzervatív köreinek tendenciáit a nyelvi újítások ellen.

E verses regény szerzője a nyelv gazdagításának híve volt, annak, hogy »másnyelvű szavakkal« ki kell szélesíteni a beszélt és írott nyelvet, ha nincs megfelelő szó az orosz nyelvben. Az ironia abban volt, hogy a hazai nyelv őrői az említett szavakat franciás műveltségűek lévén illetlennek tartották az orosz beszédben. Ezek a fontoskodó purista bírák azokhoz az intézeti leánynövendékekhez voltak hasonlóak, akik el voltak ragadtatva, mikor tanáruk, Pletnyov olvasta föl nekik a »Jevgényij Anyéginé«-t, de mikor az odaért, hogy »pantoloni, frakk, zsilét«, azt mondták rá: »Milyen illetlen ez a Puskin!«

Az említett szavak azonban már régen belekerültek a nyomtatott nyelvbe I. I. Dimitrijejev »NN utazása Párizsba és Londonba« c. versében (1808), mely a költő Puskin nagybátyjára tréfás célzásokat tett. V. L. Puskin unoka-öccse, ki természetesen ismerte ezt a tolljátékot, azt olvashatta ott:

Londonban vagyok, barátim...
 Oda vagyok az elragadtatástól.
 Micsoda csizmában jelenek majd meg!
 Micsoda *frakkok, pantallók!*
 És mindenből a legújabb fazon!

ARANY JÁNOS KIADATLAN FÖTITKÁRI JELENTÉSE
A PUSKIN-FORDÍTÓ BÉRCZY KÁROLY ELHUNYTA KOR

Kötelességem legsúlyosabb részét teljesítem, midőn egy-egy elhunyt tag halálát kell bejelentenem. S a jelen év folyamán már tizenkettedik halotról hangzik itt a gyász jelentés: megdöbbenő arány, milyen 1858 óta nem fordult elő. *Bérczy Károly* nyelv- és széptudományi osztálybeli levelező tag, folyó hó 11-én mégcsak 47 éves korában, elhunyt. Benne egy finom műveltségű embert és író-t vesztettünk el, ki a szépirodalmi, jelesül a beszély-írás terén már a 40-es évek óta jó hangzású névvel bírt, ki közelebb az orosz Puskin legjelesebb művének irodalmunkba átültetése által műfordítóink kevés számát örvendetesen gyarapítja; a kit az Akadémia azon szolgálataiért választta leginkább tagjai közé, melyeket egy külön s azelőtt kevés műveltszabványban, a *kedvtelési* (sport-) irodalom meghonosítása, jelesül »Vadászati Mű szótára« s *Vadász és Verseny Lapjai* által a magyar nyelvnek tön. Mint szépirodalmi pályaművek bírálója, mind haláláig részt vett az Akadémiai munkálkodásban, s művelt, nemes ízlése, biztos ítélete e téren is Akadémiánk előmenetelére volt. A t. Akadémia intézkedni fog, hogy emlékezete közöttünk megújítassék; most kívánjunk békés nyugalmat hamvaira!

(Csánki Mária
szívességéből)

CSOKONAINAK SZÓLÓ KIADATLAN LEVÉL
SÁRKÖZY ISTVÁNTÓL

Nagy Bajom 24. 7 br. 1801.

Kedves Csokonyaim!

Csak hogy él és nekem ir az Ur, könnyebben esik léletezniem. —

Mely szomoruan kellett nekem mind némely Praedikatoroktól azt hogy bizonyosan meg halt, mint a Debretzeni Legatusoktól, hogy jó darab ideje el-távozott légyen az Ur onnét nem tudatik merre, és így annál hihetőbb légyen, halogatni, — képzelteti maga az Ur a ki bizony ha olyanabbnak nem esmérhetett is, mint szeretett volna, leg alább érzékeny szívemről esmérhetett.

Eppen Birkáimat nyiretvén, szomoru andalgásba ülök s el-fogódott szívemet néhai Nádasdi Ferentz özvegye Báthori Erzsébet borszasztó kegyetlenségéről s a szép nemet fekete homállal be borított vad indulatiról sub authentico expedialt Inquisitiokat s Complex Társaival való megíteltetését kezembe tartván próbálgatám vidámabb Tárgyakkal élesztgetni; mellyre való nézve Albert fiamat, ki most vacatiokra haza jött, contempláltam, hogy küszködik egy birkának nyirésén, mellyet jutalomul fiastól néki ígertem. — Kiről alább többet. — Hát imé érkezik az Urnak Pestről de nem tudom ki által küldött örvendetes, de mely százszor meg ezerszer örvendetes levele. Melynek mihelyest Subscriptioját láttam, azonnal zsebembe dugván Bátori Erzsébetet, felderültebb homlokkal pislogék a

gyapju közt mint az Ur varas békája a Kocsonyába. — Midőn pedig Kazintzi Ferentzem nevére jutottam, majd talán akaratomon kívül mozgásba jöttek még hála Isten különben is jó Élet ereim s ülő helyemből talpra állítottak rugó inaim, Ész nélkül szalattam be Feleségemnek, ki engem szeretvén, Barátaimat is szívből szereti, hirül adni hogy él Kazintzy. — A kinek már Brünbe azután pedig Szegeden vagy hol Magyarországra lett halálát hányszor könyveztük!!! Kinek G. Braidainé Testvérjétől izentem s csak annak tulajdonítottam ezen szép szűznek is véletlen halálát, hogy gyászos hírének hallása vezessen azon szomorú gondolatoknak valóságára, hogy nints Kítől feletetet várjak nem él Kazintzi. — Szerentsés meg csalódás. — Él hát, még pedig frissen K. F! s szerelmeinek édességével jobban élhet mint Brünben — — — hallottam. Éljen is mig csak lehet.

Az Ur pedig legyen már egyszer szerentsés szivemből kívánom. Egészséges bizonyosan lessz mihelyest akarja. Köszönöm hozzám vonzó szeretetét az Urnak, fogadom hogy valóságos költsönbe esik.

Az élet nemét én nagyon approbálom — és kívánom, hogy az Ur nyomos igyekezettel s állandó fel tétellel munkálkodja meg határozott Élete Planumát. — Bizonyosan jól fog ki ütni. De az Urnak nem egy hamar való lessz a fixa conditio. — — — Hanem idebb odébb tegye magát virtuositásáról esméretessé s ezután ha élek, többet.

Albert Syntaxista, Terentius Comoediáját jól érti s fordította, Historicus Geographus nagy, ezen vacatioba introducálom a Geometriába magam, még tavaszig Csurgón marad, azután Poson, S. Patak. Casimir sajt fereg *pöttöny*. Már azolta Bódi is van, kit Titusnak akartam kereszteltetni — de á á.

A Fársángot rövid nap el-küldöm ha le iratom, az ugyan csak meg került a Haramják maradványaiból (melyről ha nem hallott volna az Ur? ne sajnálljon Budán Sárközy Gábor ötsémhez el menni, in der alten Grenadir Cassern unter der Theater, Levelembe többet olvashat), de fájdalom az a kedves kellemetes köszöntő mellyet magunk is már sokat kerestünk oda van. Pedig bizony többre betsültem sok száz szépnél. Meg is fogom zürzavar Leveleim közt keresni, duplán tartanám magamat nyertesnek ha meg találnám. —

Mikor lessz az Urnak vacatiója? látogasson meg még egyszer s nézze meg az én szobámat mely azon a helyen emelkedett fel mint emlékeztető oszlop hol leg először ültünk midőn egymást láttuk a Kertbe. Nézze meg minémű progresszust tettem a Könyv Collectióba is — a propos — csak azt az egy könyvét bánom a Sárközy János Bátyámnak, hogy el-vitte az Ur melybe a nevezetes rosszak közt Chartuch is le rajzolva volt — be igen ide való volna. A többi már Csurgón van. —

Mikor s meddig volt az Ur Regmetzen? Emlékezett-e rollam azon jó Barátom? Mikor ment Pestre? Nem mondta-e K. hogy Pestre mikor jön? Én feleségtől a mult vásárba soká ott voltam.

Az én jó Barátim a többi közt ott Kandó Jóseff és Sárközy János Magistr. Fiscalis Urak. — Látogassa meg őket az Ur s csak ezen el-húzott soraimat mutassa, fogadom, úgy láttyák: Kedves Embereknek Kedves Emberét.

Szomorú Ujságul irhatom, hogy Sárközy Treszka hugom hecticába meg halt — legszebb virágába. Caeter. Kováts István Successora Márton Gábor sokaknak ellenére s irigységek vagy bosszúságokra igen jól tanított s szorgalmatos, titulussa második Professor, tanít Syntaxist és Grammaticát. Az én fiam mindazáltal Császári Ur alatt tanul bővebb Syntaxist. N. B. Németül is meg lehetőssen ért és fordított.— Cseppány Fiscalis Ur el-hagyván a Grófot és Csurgót, itt lakik. — Vizi Istv. után jött ide valamely Soós Pista nevű Rector, ez is rövid nap Thresi Hugom után megy. — Az Ur pedig éljen sokáig és szeresse

S. Ist. pm.

CSOKONAI KIADATLAN RÖGTÖNZÖTT VERSE

A szépen fel derült Budára
 Nádor Ispányunk számára
 Eggy Aloest hoztak volt;
 De a' mellynek virágzása
 Mint az Aloes szokása
 Csak hamar el tűnt s megholt.

*

Extempore mondotta ezenn verseket Csokonai
 Pestenn Dugonitsnál.

*

(Nagyapám tékájából. Mészöly Gedeon)

CSOKONAI LILLÁJA

Sárospatakon, ahol a fiaim internátusi növendékek voltak s őket látogatni ott jártam s Csokonai-életregényemen dolgoztam, akkoriban kaptam egyik tudakozódó levelemre az alábbi választ. A költő már nem él. Vajda Juliánna sem. Utódaik nincsenek. Azt hiszem, nem kegyelet-sértés, ha ez a levél közzététetik.

Méltóságos Uram!

Csokonai »Lillájára« vonatkozólag vagyok bátor néhány adatot mély tisztelettel megküldeni.

Egy anyakönyv és jegyzőkönyv, melyben lehetnek adatok a múlt őszi kiállításal kapcsolatosan még Budapesten van. Így csak a kezeim között levőkből írom ide a következőket:

A születési anyakönyvben, — 1801. évvel kezdődik — 1802.

aug. 21-én van beírva Lévai István és Vajda Juliánna, mint Győri Imre lelkész és Nagy Juliánna István nevű fiának keresztszülei. Ilyen minőségben lelkész, tanító és más családoknál sok esetben szerepelnek.

Hogy Lévai István honnét való? Erre nézve semmi adatot nem találtam. Ebben az időben Dunaalmáson is, a szomszédos Neszmélyen is, vannak ilyen nevűek. Lehetett azonban komáromi is.

Foglalkozása teljesen világos az itteni bejegyzésekből. 1825. évről, a mikor urvacsorai kelyhet ajándékozott a dunaalmási ref. egyháznak, ez van bejegyezve: »Talpas kereskedő«. Halál esete így van beírva: 1840. Junius 1. Nemzetes Lévai István almási fakereskedő. 76. esztendő, vizibetegség.

Sirkövén a következőt olvashatjuk: Itt nyugszik az Urban boldogult Nzetes Lévai István Ur teste, mely kegyes Jézus szavára egy napon feltámad s dicsőült Lelkével egyesül. Ember barát, hiv Férj. E sir-követ emelte hiv párja Ns. Vajda Julinna (sic!) Assz. Meghalt 1. Jun. 1840. élet. 76-ik eszt.

Lilla második férjhezmenetele 1844. év április 17-én történt. Bejegyezve így van: »Nagytiszteletű Végh Mihály Ur mocsai lelkipásztor és a komáromi egyházmegye esperese, esztergomi és Komárom megyebeli dispensatiok mellett összeveskedtetett néhai Almási lakos Nzetes Lévai István Ur özvegyével Nemes Vajda Julianna asszonysággal, néhai Vitéz Csokonai Mihály Lillájával.«

Olyan egyén, ki Lillát ismerte volna, nincs Dunaalmáson. Régebben mint házastárs öregasszonyt hallottam emlegetni. Második férjével nem jól élt. Valószínű az elsővel se. Második férje a házasság megkötése után hamarosan visszaküldte Almásra. Állítólag ki-
kapós volt.

Lakóházát a komáromi kultur egyesület az 1900-as évek elején emléktáblával jelölte meg. Az emléktábla benn van a helyére épült újépület falában. »Ezen házban élt és halt meg Lilla Csokonai költészetének nemtője. Ujból épült 1931. évben.« — felírással.

A régi lakóház három szegényes kis szobából, konyha, kamrából állott kis telken. Fényképe, a lakóházé, benne van Komárom v. megye monográfiájában. Ha tudok a mai nap folyamán találni egy képet itt a községben, csatolom.

Lillát második férje első férje mellé temettette. Sirkövén ez olvasható: »Lilla áldott hamvainak férje Végh Mihály esperes. Élt 78 éveket; meghalt febr. 15. 1855. Béke hamvainak.«

Lilla magas termetű nagyon szép asszony volt.

Mély tisztelettel vagyok

Dunaalmás, 1935. évi február hó 5-én

Méltóságod
alázatos szolgája:

Nagy Kornél
református lelkész.

AZ 1848-I SZABADSÁGHARC EMLÉKEIBŐL

Ki ne ismerné Arany János Nemzetőr-Dalát?

Süvegemen nemzetiszín rózsá,
Ajakamon édes babám csókja;
Ne félj, babám, nem megyek világra:
Nemzetemnek vagyok katonája.

Fölnyergelem szürke páripámat;
Fegyveremre senki se' tart számot,
Senkié sem igaz keresményem:
Azt vegye hát el valaki tőlem!

Olyan marsra lábam se' billentem,
Hogy azt bántsam, aki nem bánt engem:
De a szabadságért, ha egy iznyi,
Talpon állok mindhalálig víni.
(1848. ápr.)

Ki ne ismerné Petőfinek »A vén zászlótartó«-ját?

Fut Bécs felé Jellasics, a gyáva,
Seregének seregünk nyomába',
Megrémülve fut a magyar hadtól:
Magyar hadban egy vén zászlótartó.

Ki az a vén zászlótartó ottan
Olyan tüzes lelki állapotban?
Szemem rajta kevélyen mereng el:
Az én apám az az öreg ember!

Talpra magyar! Minden épkézláb ember meghallotta ezt. Csak egy faluból, Bogárdról, hét Mészöly ment a szabadságért küzdeni, egyikük nemzetőri minőségben vett részt az ozorai ütközetben s a délvidéki hadműveletekben.

Ennek emléke ez az itt következő egyenruha-szabályzat, melyről jusson eszünkbe az erdélyi festőnek, Borsos Józsefnek, Nemzetőr c. kitűnő festménye is.

NEMZETŐRSÉGI ÖLTÖZETI SZABÁLYOK

Lovas nemzetőr

Csákó világos veres posztóból, elől 6" hátul 6¾" magasságú, karimája felül — mindenkor fél hüvelykkel kisebb alsó nyílásánál, a mely a fejnek nagyságához van alkalmazva; fent fél hüvelyknyire a karima alatt egy nemzeti háromszínű zsinór van körülvarrva. Jobbról hason nemzeti színekkel kevert sodrott barátságos vitézkötés, mely egy hüvelykkel rövidebb legyen a csákó magasságánál.

Elöl fent nemzeti rósa, ennek átmérője 2" — alatta 3½" hosszú pakfongból készült honi czimer, ez alatt pedig a szemernyő felett egy hüvelyk széles pakfont pánton római betűkkel a megye neve és osztály száma.

A szemernyő' leálló és más fél hüvelyk szélességű. — Hátul 3½" magasságú fényes védbőr. Rohamszíj egy hüvelyk szélességű fényes bőrből.

Forgó alacsony, kötésében három hüvelyk hosszúságú fekete kakastollból, fent pillangókkal megrakva, felső karimájú 6" átmérőjű.

Nyakra való fekete, egyenes, sima; minden fehér szegés nélkül.

Atilla búzavirágszín, egészen sötétkék négyszögű teveszörzsinórral. Gal-lérja 2" széles 6 pakfong hosszú tekert somgomb, és ugyan annyi zsinór gombolóra, melyek közül a legfelső egyik oldala hossza 4½" a legalsóé 2½". — Alja 10" hosszú, jobbról balról színórozott zsebbel. Hátul egy szál zsinór fedezi a varrást. Alján két szárával együtt 7" hosszú vitézkötés vagyon.

Nadrág világos szürke, elől egy hasadékkal, felül alacson és csak szíj-járású, alól bő lovagló nemű, alul 12 hüvelyknyire fekete bőrral körülborítva, kívül mind két oldali varráson egy szál négyszögletű veres zsinór, a talpalló 1½" szélességű.

Csizma fekete, sarkantyús, melynek 1¼" hosszú nyakában nyolcz ágú taréj van.

Öv négy zöld és fehérrel vegyes gombbal, különben világos veres teveszörzből, 1¾ hüvelyk szélességű, jobbról barátságos két bojtjal.

Kard mint a huszár seregredeknél a régibb nemük (kosár markolat nélkül) fekete markolat szíjjal.

Lőfegyverei két pisztolyból állanak.

Kardszija 1" széles fekete bagaria, két karika ésággal (?), fehér csatokkal. Ez az atilla felett köttetik fel.

Tokmány 5½" hosszú, 1¾" széles, 3" magasságú ládácskával, fedele fekete bőrből, ez egy fél hüvelykkel köröskörül nagyobb a ládácskánál, — rajta 1¾" magas pakfongból készült honi czimer. — A tokmány vállról egy 1½" széles fekete szíjon függ, rajta a mell közepén a honi czimer és fél hüvelyk szélességű szíjacsán függő két bokrába dugott vas töltő vessző.

Altiszt

Éppen mint a nemzetőr: a tizedes gallérán egy, őrmesterén két ½" széles és 1½" hosszúságú 3 színű nemzeti szalag van felvarrva.

Főtiszt

Szinte mint a nemzetőr, csak azon különbséggel, hogy csákó és atilláján levő zsinórzata és öve selyemből készült. A főhadnagy egy, a százados két fél hüvelyk széles és $1\frac{1}{2}$ " hosszúságú háromszínű nemzeti szalagot visel gallérán.

Nadrág világos szürke mint a lovas nemzetörnél, de alól bőr nélkül.

Kardszija fekete zománczos bőrből.

Kardrojt ezüst, a belső 2" hosszú, $\frac{1}{8}$ " vastag sodrások, zöld, ezüst, és veres zsinórokból készítvék.

Tokmány mint a' soredredi huszár tisztteknél, pakfong ékesítéssel. A' tokmány fedelén és szíján elöl szinte pakfong honi czimer.

Forgó fekete strucztollból olly kötésű, mint a nemzetöröké.

Törzstiszt

Atilla mint a főtisztteké, hanem ezüst, vállakig érő széles zsinórzattal, a két ujján ezüst paszománt, mint a sor ezredi törzstisztteknél.

Nadrág ezüst zsinórzatú, különben mint a főtisztteknél, vitézkötés és öve fehér helyett ezüsttel keverve.

Kardszija: Veres bőrből ezüsttel hímezve, a szerint, mint azt a soredredi huszártörzstiszttekek viselik.

Lovassági köpönyeg általában világos szürke, ujjas, olly szabású, mint a dzsidásoké.

Gyalog nemzetör

Csákó fekete posztóból, egyébiránt mint a lovasé forgóval, de védbőr és vitézkötés nélkül.

Nyakra való mint a lovasé.

Atilla ollyan, mint a lovasé, csakhogy allja hossza a leeresztett kar közép ujja végéig érő.

Övet a' gyalog nemzetörök nem viselnek.

Nadrág mint a lovasé, bőr nélkül.

Tokmány $7\frac{1}{2}$ " hosszú, 3" széles, 4" magasságú ládácska, fekete bőrfedele egy hüvelykkel szélebs és hosszabb a ládácskánál, formája különben mint a sorgyalogságnál, a tokmány vállról függve $2\frac{3}{8}$ " szélességű fekete bőrszíjon hordatik.

Szuronytok. Ezt a nemzetör derekán másfél hüvelyk széles fekete szíjon ennek két ágáról függve hordja, a tok különben pakfong kapcsolatú.

Lőfegyver. Mint a sorgyalogságé, vágó szuronnyal.

Köpönyeg világos szürke, mint a sorgyalogságnál.

Altiszt

Mint a nemzetör, szinte atilla gallérán nemzeti szalagokkal.

Főtiszt

Mint a lovas nemzetőri főtiszt, csakhogy csákóján védbőr és vitézkötés nem alkalmaztatik, és tokmánya sincs. — A főhadnagy és százados ugyan azon megkülönböztető jeleket viselik gallérukon, mint a lovasok. — A főtisztek selyem lovas főtiszt övet viselnek.

Törzstiszt

Ez is szinte a' lovas nemzetőri törzstiszt módjára, fentebb a' gyalog nemzetőr főtiszténél említett különbözés megtartásával öltözve. — Tokmányt nem visel, kardszíja veres, ezüsttel kivarrva; öve, mint a lovas törzstiszté.

Megjegyzés. Az egyenlőség kedvéért ajánlható, hogy minden zászlóalj vagy századok a posztókat együtt összevegben rendeljék meg.

A hadseregñél használatban levő katonai posztók rófinek ára 24 garastól pengőben 26-ig terjed.

30 pengő garasért pedig már igen jó színű gyapjúban festett búza virágszín és szürke posztókat lehet venni.

Minthogy az öltözködés itten csak közönségesen van előadva, tehát a tisztább előadás kedvéért egy színezett rajz fog ezen szabályokhoz közzé bocsáttatni.

A lovasok nyereg szerszámaik leírása és rövid idő múlva rajzokkal kiadatni fog.

*

Fejér Megye 1848. Július 4^{ki} bizott. ülése alatt rendeltetett 1605. A Nemzeti őrsereget, illetőleg Fő és alszbiró urakk közhiré tétel és szükség esetére leendő használat végett kiadatik.

Kiadta: Csapó
v. jegyző

Mészöly Cornél, 1605. sz. a. példánya.

TOMPA MIHÁLY:

Ferenc Józsefet elátkozó verse

NÉVNAPI ÜDVÖZLET 850

Bort fiúk! bort! bor kell a pohárba
Borba fojtsuk a borongó kedvet,
Áldomásunk ne zavarja a bú,
Felvidítsuk az őszinte keblet.

*

A magyar nép első emberének,
A királynak van ma neve napja:
Furcsa lenne hogy ha felköszöntést
A magyartól a király ne kapna.

Erdeméhez mérve a köszöntést,
 Vérszíves bort töltsünk a pohárba
 És igyuk ki a száraz fenékig,
 Hogy belőle csepp se menjen kárba.
 A millyen jelentésként adtál hazánknak,
 Olyan áldás szálljon életedre;
 Mennyei békét ártatlanra fűztél,
 Fűzze a sors mind a te kezédre;
 A szerencse legyen úgy sajátod,
 A mint azt a magyar nép kívánja:
 Almodat a sátánok zavarják,
 Te akasztott emberek királya!
 Agyad váljék izzó tűz parázsra,
 Étkedet fel a férgek emésszék,
 Italul nyelj a ki ontott vérből,
 Vérszék legyen a melyre ülsz a szék,
 Koldús botra juss mint annyi ezek,
 Kiktől annyi mindent elraboltál,
 Mert te a hazának nem királya,
 Gyilkolója, megrablója voltál.
 Alamszót koldúlj palotádban
 És a részvét még is meg ne szánjon,
 Ne legyen a földön nyugodalmaid,
 Isten, ember, állat megútáljon.
 A mennyei napokat e hazának
 Vértanui tömlőczőkben ültek,
 Annyi éveket élj e világon,
 Szenvedj annyit, mint ők szenvedének.
 Hogy ha méltó büntetésed eltelt
 S testedből csúf lelked kiereszted,
 Porodat a forgó szél seperje
 A bitófa legyen sirkereszted!

*

(Mészöly András nagyapám zárt tékájából.)

EGY MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉS

Ősi, primitív korszakban fogalom és elnevezése közt nem volt állandó, kizárólagos kapcsolat. Egy fogalomnak több szó is volt az elnevezése és egy szó több fogalomnak is volt a neve. Az elnevezés pedig éppen nem volt meghatározás, éppen nem jelölték meg nyelvi eszközzel a fogalomnak valamennyi meghatározó jegyét, tulajdonságát, hanem tulajdonképpen közvetlenül csak egy jegynek, egy tulajdonságnak volt nyelvi megfelelője az illető elnevezés, az illető szó, s az a szó ily módon csak ráértéssel vált a több, nyelvi jelölés nélküli jegyet, tulajdonságot magában foglaló fogalomnak elnevezésévé.

Mivel végtelenül több a fogalom, a képzet, mint a nyelvi kifejező eszköz, ebből az következik, hogy egy-egy nyelvi kifejezésre még a fejlett nyelvekben is sokszor több fogalom kifejezésének a földadata jut, s fejlettebb nyelvekben is sok emléke van még az ősi, primitív elnevezés-adás lélektanának.

Nyilvánvaló tehát, hogy ha nyelvünk eredeti anyagának történetét vizsgáljuk, nagyon figyelmeznünk kell az alakváltozatokon és alaki változásokon kívül a jelentésváltozatokra és jelentésváltozásokra.

Jövevényszavaink tanulmányozásához főképpen hangtan kell, eredeti szavainkéhoz főképpen jelentés-tan. A magyar nyelvtudomány nagy eredményeket ért el jövevényszavaink története terén, de ugyanazt a haladást hasonló mértékben nem tapasztalhattuk az eredeti magyar szókincs, illetőleg finnugor eredetű szókincsünk kutatásában.

Bárczi Gézának »feltűnik a teljesen ismeretlen vagy nagy mértékben bizonytalan eredetű szavak számottevő tömege. Ezek az ismeretlen vagy kétes eredetű szavak legnagyobbbrészt a magyar nyelv ősi szókincséhez tartoznak«.

Véleményem szerint e sikertelenség oka az, hogy főképpen jövevényszavakkal bánó nyelvészeti irodalmunk gyakran jövevényszavakhoz való módszerrel szokott nyúlni az eredeti magyar anyaghoz is, azaz sokszor elhanyagolja a jelentéstant, az ősi, primitív kor elnevezés-adásának lélektanát.

A MAGYAR R AKUSZTIKAI HATÁSA ÉS HANGULATA

Sipulusz (Rákosi Viktor) írta egyik tárcájában, hogy ő, ha rossz gyerekekre — trágár indulatkitörés nélkül — rá akar ijeszteni, így kiált rájuk: »Marrgitrakpart!« vagy »butorraktár!«

Milyen ellenkező hatást tenne a selypítő ember »r«-nélküli »Majgit-jakpajt«, »bútojjaktáj« jáfőjmedése!

A magyar *rg* hangkapcsolatnak is van ilyen szerepe az ijesztgetésben: »irgum-burgum!« nem »ijgum-bujgum!«

Arany János »Jóka ördögé«-ben Jóka ezzel a bűvös *rg*-s verssel kergeti ki az ördögöt a király beteg leányából: »Turgudorgod, mirgit forgogargadtárgál, Argadorgósorgom margarargadtárgál? Targakargarorgodj hárgát korgomarga, Irginnerget arga porgokorgolbarga!« — Az ördög meg is ijed, a királyleány meg is gyógyul, a király Jóka ördögűző *rg*-s versein úgy elámul, hogy Jókáé lesz a királyné is meg a fele-királyság.

A debreceni deák-anekdota szerint az egyszeri deák, az *r*-eket ropogtatva, ezzel az erősen skandált Aeneis-kezdettel rémitette meg a vén kofát:

»Arma virumque cano, Trojae qui primus ab oris« etc.

A kofa bepanaszolta a deákat, hogy az őt istentelen módon átkozta. Szédes elé citálták a deákat, hogy hát mi volt az az istentelen, veszedelmes átok. A deák elmondja az »Arma virumque cano«-t. A szédes pedig jót nevet a vén kofán, aki az ártatlan tartalmú Virgilius-sortól, annak recsegő *r*-jeitől annyira megijedt.

Csokonai Tempefői-je így förmed rá a goromba hajdúra: »Ismarus aut Rodope, aut extremi *Garamantes!*« Ez Vergilius negyedik eklogájának egyik ártatlan sora. Persze, Tempefői, a »deák«, jól megnyomva mondta a »Garamantes«-t, így nem *sz-nek*, hanem — akkori magyar kálvinistas módon — *s-nek* ejtve az utolsó hangot. — Az írástudatlan hajdú annyit ért a dühvel mondott *Garamantes*-ből, az érthetetlen beszédnek az ő fejében megmaradt különös szavából, hogy az annak a deáknak őt fenyegető átka, hogy az a Garamantes-deák még szalmacsutakká is tudhatná őt varázsolni. Katona József »Luca Széké«-ben is (II. felv. III. jel.) a diák a *Garamantes* szót is magábafoglaló hexametert mond az írástudatlanokat ijegető céllal: »vos rapiant Bubones ad *Garamantes* et Indos!« Mivel pedig az írástudatlanok nyelvében is megvoltak a restánca, instánca, Operenciás-tenger-féle szavak, a *-ciás* szövézgetek, ezek analógiájára a még írástudatlan babonás nép nyelvében megtermett a *garabonciás deák* kifejezés, a *garabonciás deák* mesés alakja.

Semmi köze sincs ennek a *nekromanciához*, mint a tudósok vélnék. Az örökifjú, jókedvű magyar deákok csalafintaságának emléke a »Garabonciás deák«.

*

Néhai való Ádám Kálmán vezsenyi esperes a nagykőrösi főgimnázium érettségét letett tanulói számára alapítványt tett, hogy annak a kama-taiból tartassék meg az érettségi bankett. Ez az Ádám Kálmán nagyon szerette az ifjúságot, jókedvével, huncutságával együtt. Fönn maradt ez a mondása: »Isten bölcsességének és deák huncutságának nincs határa.«

A bogár és tinó szó besenyő eredete

KÁROLY JÁNOS *Fejér vármegye története* c. művében írja: »Sárbogárd és Tinód történetéből láthatjuk, hogy mind a kettő besenyő telep volt, s az egyik 1323-tól *Bogár* István illustis nemes bessenyőtől, Tinód pedig 1397-ben ismeretes *Tinód* szintén bessenyő nemes családtól vette nevét és eredetét. Ez a két család két külön községet alapított; az egyik Bogárdot, mely utóbbi időben megkülönböztetésül a Sárvize mellett fekvő Sár-Keresztúr, Sár-Szent Miklós mintájára a Veszprém megyében levő Bogárd nevű pusztától, Sárbogárdnak neveztetett el; a másik Tinódot, mely bár Bogárdtól csak az utca választja el, mindig külön és önálló község volt, de utóbbi időben a történelem jogosultsága dacára ősi nevét is kiküszöbölték.

Károly János egyik jegyzetéből kitűnik, hogy a *Bogár* név 1323-ban eredetibb *Bugar* alakban szerepel: »magnificum Stephanum, dictum Bugar.

A *bogár* szót a szófejtők többféleképpen igyekeznek megmagyarázni; kétségtelen azonban a történeti adatok tanulságából, a XIV-ik századi *Bogár* és *Tinó* nevű alapítók besenyő voltából, hogy mind a két szó — besenyő szó. A *Bogár* és *Tinó* a totemisztikus névadás emléke.

Tehát vogul, finn, lapp szavakkal a *bogár* kapcsolatba nem hozható.

A totemisztikus névadást illetőleg pedig utalok Omagyar Szövegek Nyelvtörténeti Magyarázatokkal c. könyvem 57. lapjára.